

Румен Стоичков

ОЖАДНЯЛА РЕКА

София, 2019

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Румен Стоичков, автор, 2019

ISBN 978-619-01-0467-4

Румен Стоичков

Ожадняла река

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	7
----------------	---

Из Северозападна България

Градец пази обичаите „Ходене на росен“ и „Хоро на мъртвите“	9
Косово, в което съхраняват обичая „въртележката“	15
Салаш – селото на Хаджи Мара край Кадъ боаз.....	19
Бокиловци – където Бокил пасял своите овце	28
Където замръкнеш, не трябва да осъмнеш – е казал Левски в село Лик	32
Баба Яна и три фамилии създават село Дива Слатина.....	40
Ягодово, някогашният чифлик на Селим бей	46
Очин дол – откъдето Дядо Йоцо гледа	50

На север от Балкана

Кръвеник се гордее с пролятата по време на Априлското въстание кръв.....	57
Водосток е причина за името на село Стоките	65
Бяла черква – но не тази на Вазов, а на безсмъртните 101 въстаници.....	70
Геша – мъничко кътче от Рая.....	77
Незабравените съзиди на Плаково.....	80
Плаковски манастир.....	85
От съзидите на змея все още тече вода в Черни връх.....	89
Спомен за Вранино – селото на враните.....	93
Гецово съхранява обичаи на капанците.....	98
Петър Пантерата е живял в село Свобода	103
Село Сокол пази спомен за страшен вълк.....	106

Из Западна и Югозападна България

Калугерки обитавали някога стар манастир в Калугерово	111
Велиново, където са се влюбили Любаш и Ябланица.....	116
Горановци – вардено по турско от страшния Горан	122
Баба Божура е основала село Церовица	128
Средорек, където три реки си дават среща.....	132
Кюстендил – между църквите и изворите.....	137

Рашка Гращица – дълго село в Осоговската планина	142
Само лудите камбани бият в Нова Ловча	147
В полите на Беласица	151

На юг от Стара планина

Зайчари, в чието землище припкали някога много зайци	159
Над Раклица бди връх Илийца	167
Червенаково е закътано между Стара планина и Средна гора	171
Старо село е Раят на иманярите	176
Кралево пази спомена за Кралю войвода	181
Чорбаджиите Гeko, Батинко и Тафо са създали Яврово	185
Българска поляна – шопите от Сакар планина	190
Ожаднялата река на Чуруково, което се бори за името си	195
Свети Илия закриля Сираково в Източните Родопи	201
Беден – селото на Гордо войвода, имащо форма на буквата „Ж“	204
Тунджа е направила стреме около Срем	208
Крушка, Голяма бара и Ненково са населени с турския етнос и пазят чудни предания и легенди	212
Прадедите на село Хухла са били въглищари	220
Змей се влюбил в красива мома от Радовец	225
Аламовци – в което е живял як човек, Аламата	230
Тихомир – селото на шивачите	234

Интервюта

Пеци Гюзелев от „Щурците“	241
Какво е за вас жената?	254
Евстати Бурнаски	256
Димитър Гулев и Здравко Чолаков – непознати спомени за Вапцаров	266
Надка Караджова	273
Милети Начев	276
Обрутаването на гроба на цар Борис III през 1946 година	286

ПРЕДГОВОР

Бил съм в над 2000 населени места в България. Обиколил съм Родината надлъж и нашир, срещал съм се с всевъзможни хора, записвал съм кого ли не и какво ли не. От тези записи правих репортажи за Радиото, от тях черпя и богатата информация за историята на селищата, за които разказвам – и в предишните ми книги, и тук – в тази. Разбира се, няма живот там, където няма вода. Почти всички са възниквали около извори, край реки или в непосредствена близост до тях – вариантите за кладенчови срещи, за напиване на менците на харесваната мома, за влюбвания, за самодиви, за еньовденски билки, за лековитост и чудеса, за бликнали изпод нозете на коня на Крали Марко поточета, за трагизъм, свързан с някоя несподелена или насила потърсена любов. Фолклорът ни и народният творчески гений отдавна е възпял романтичния, но и отруден живот на предците. Които, каквито и да са били назад във времето, са строили. Домове, храмове, училища, читалища. В доста от тези селца все още се издигат непокътнатите от тежестта на времето здрави мостове – римски, византийски, турски, български, многовековни. Те са местна забележителност, а и гордост, ако щете. Показват ми ги с удоволствие, водят ме хората към тях или ми обясняват къде точно се намират в землището. Били са част от пътищата на българите, а и на завоевателните империи – римска, византийска, турска. Водили са към по-големите градове, служили са за по-лесно придвижване на хора, на стоки, на кервани, будещи въображението заради своите богатства. Днес под тези мостове почти липсва вода, а друмищата отдавна са загубили своята актуалност. Рекичките мъждукат, в руслата на поточетата и деретата няма вода, коритата са изместени, изворите наоколо са пресъхнали, а причините в това отношение са безброй. Едно от най-красивите села, които

съм виждал, е родопското Чуруково. Създадено е край някога пълноводна река и има в пределите си няколко римски моста. На 5 км надолу, по течението, един депутат прихвана водите, вкара ги в тръби и тунели, за да построи частна ВЕЦ, продаде я и остави на хората голи обещания – за просперитет, за възстановени домове и пътища, порутени от преминаващите с дървени трупи тежки камиони. Колкото до реката – няма вече вода в руслото ѝ. Превърнала се е в жалко поточе на невзрачно дере.

Жадно за вода е коритото на Чурековска река. Жадно е и селото – за внимание, за възстановено име, за изпълнени обещания, за оправен път, за подменен водопровод, за работещо читалище, за нормален обществен транспорт с общинския център Девин, за навременно медицинско обслужване, за зареждане с хранителни продукти, за деца и внуци, за весела глъчка не само там, под връх Персенк. Това се отнася и за което и да било българско село, жадно и жадуващо същото. Затова озаглавих книгата „Ожадняла река“. Някогашната пълноводна, даваща и поддържаща живот, се превърна в днешен символ и метафора на изчезващия...

Тези дълбини обаче са и потапяне в приказния и красив свят на непознати традиции, непреходни обичаи, богата история, словесен фолклор, разпилени късчета от местна, но и от национална памет. Нашата, на Родината!

ИЗ СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

ГРАДЕЦ ПАЗИ ОБИЧАИТЕ „ХОДЕНЕ НА РОСЕН“ И „ХОРО НА МЪРТВИТЕ“

Всяка година, на втория ден на Великден, жителите на едно малко селце почитат традиция, останала им като наследство от деди и прадеди. Излизат на близкия баир, в местността Маргрет, и търсят цъфналото по това пролетно време цвете – росен. Не навсякъде го има, но се среща, а те го издирват, макар да се знае, че е отровно. Допреш ли ръката си до самия цвят, все едно че си се изгорил, ще ти излезе пришка, подутина, кафяво петно ще личи върху кожата. Според поверието обаче, когато младо семейство е бездетно, трябва да легне рано сутринта под росена, в понеделник, на Втори Великден, и чудото ще стане – ще се сдобие с рожба! Защото, вярва се, капките на цветето имат успокоително и магическо въздействие. Не само като борба с безплодието, а и в битката срещу какви ли не здра-

вословни проблеми. Ще се сдобие с рожба!

Селото е Градец и отстои на 12 км от общинския си и областен център Видин. На 10 км западно е Алботинският манастир, където също се среща чудодейното цвете. На поляната пред него в същия този ден, Втори Великден, се възкресява обичаят, наричан „Ходене на росен“. Или – „На росен“. Това е своеобразен народен събор, на който идват жители от доста околни села, които са и в близост

до Градец – Плакудер, Рупци, Генерал Мариново, Долни Бошняк, Ракитница, Косово, Раброво и т.н., и т.н. Местният краевед Ваньо Тодоров твърди в книгата

си „Алботински скален манастир“:

На територията на Видински окръг няма друг стар и запазен народен обичай, който да събира на едно място хора от толкова много селища. Откъде идва този голям интерес към обичай у хората? Мълви се, че на този ден някога е бил храмовият празник на Алботинския скален манастир. През Средновековието той е бил най-големият празник в региона. На него е идвал самият цар на Видинското царство Иван Срацимир. Впоследствие празникът се е празнувал в продължение на много векове, въпреки продължилото близо 500 години турско робство и силната охрана на сръбската граница по „татово“ време...

Някога на това място живял един грък. Оставил е с дейността си в региона добри спомени сред хората, затова дълго време селцето било наричано Гърци. Като такова е споменавано в турски архиви от XV в., а през 1934 г. получава сегашното, с което е познато. Градец е най-голямото в област Видин, с около 1300 жители, които помнят, че сред тях е имало и предста-

вители на етническата отломка власи. Сега такава няма, липсват и представители на други етноси. Открай време основното препитание, разбира се, е земеделие,

още повече че надморската височина в землището е благоприятна – не повече от 50–60 метра. 28 000 декара обработваема земя, давала в миналото голям бекет – пшеница, 4–5 вида ябълки, грозде, а в последните години и орехи – по европейски програми. Недостатъкът ли? Трудно пласиране на българския пазар на произведеното, комбинирано с липсата на защитна политика от страна на нашата държава. Сега, освен мъките по изнасяне на произведеното, има доста пустеещи земи. Причините са известни – застаряващо все по-нетрудоспособно население, чието младо потомство се е изселило накъдето му видят очите. Близостта до града дава усещането, че има препитание и че с безработицата нещата са наред. Само че тя от години е към 30%! Тогава какъв е изходът? Може би в цялостното оправяне на условията за живот, нали?!

Инфраструктурата е в трагично състояние – сочеше преди години кметът Илия Томов. – Главната улица, а и още няколко важни, е на дупки. Не ги и кърпят, защото общината е в окаяно състояние и

няма средства. Водопроводна мрежа е дълга 38 км, с чести аварии, и тя – с крепяща нужда от подмяна.

През своята си котловинка преминава и бърза в руслото си от хилядолетия река Тополовец, която извира под връх Връшка чука, край с. Извор махала. Влива се в Дунав, но поема по пътя си води от Кулския язовир. Понякога е гневна и при големи дъждове прави бели, затова по трасето ѝ в Градец са създадени два савака – защитни преградни съоръжения: две врати на винт, които се вдигат и свалят, за да затварят реката. Целта е водата да отива в изградената външна корекция и да отминава, без да злочинства. Единият савак се затваря и спира притока, другият се отваря и

стихията отива в корекцията. Регулирана, без да плаши и околните селища – Плакудер и Динковец, отстоящи на по 3 км, Долни Бошняк – на 10 км.

Впрочем скалната света обител е чудесен вариант за измъкване от бедите – чрез развитие на туризма. Би могъл да се направи привлекателен целият регион – и заради рибарника в Градец, и заради пътешествието до манастира, и заради близостта до Видин с цялата примамливост на интересните му обекти. Да не говорим за всевъзможните уловки на река Дунав. В самото село повече от интересна би била и църквата „Св. Пророк Илия“, градена през 1854 г. Функционира и читалище „Просвета 1928“, съхраняващо богатството

от обичаи и фолклор, а трите училища, макар да е голямо селото, са в графата „закрити“. Най-напред двете начални, а през 2009 г. е затворило вратите си и основното „Хр. Ботев“, издигнато през 1912 г. Пощенската станция, в която са изплащали пенсиите, след опит за грабеж през 2002 г. е опожарена и „прилича на останка от Сталинградската битка“, както се изрази един от жителите. А всички те, до един, се надяват на един по-нормален и добър живот. Който зависи от висотата на заплатите, пенсиите, данъците, сметките за ток, парно, телефон, лекарства, в съзвучие с помощта на общината и държавата. Едно младо момиче, Нона Марчина, седеше на столче пред магазин, в който работеше като продавачка, и с усмивка следеше разговорите ми по мегдана. Поиска да говори, а аз я питах с почуда защо е останала тук?!

Магазинът е мой, трудно е, но поне се изхранваме с мъжа ми и детето ми. Това ме е задържало, нищо повече! Искам нашите селски кметове да се опитват да правят

нещо и за нас, младите, а не само да си подготвят кандидатурата и да вършат всевъзможни неща за бабите и дядовците, които след 4 години пак да ги изберат. И всъщност нас ни оставят на заден план. Трябва да се направи нещо за младите, ние сме много в нашия край, а нищо не се прави. Нещо трябва да ни стимулира за живот, а не да ни отчайва. От 3 училища ние нямаме нито едно в момента, всичко се разграбва и се руши. Омръзнало ми е и ми е досадно с тези пенсии. Всяка втора баба се оплаква, че ѝ е малка и не стига. Уважавам ги, разбирам ги, добре, хубаво. Ама вие сте си изживели вашия живот! А ние, младите, какво да кажем?! Няма нищо за нас, няма работа, няма училища, няма перспектива за родители и деца! Ние какво трябва да направим, да се оплакваме ли?! Изглежда, че възрастните не мислят за децата си. Иначе, като ги питаеш, все за тях мислят. Но не е така, те мислят единствено за себе си. Те искат голяма пенсия, за да заделят, да заделят. Това е тяхната цел в живота – да помагат на детето си. И като слушам баба, дядо, измамни с еди-колко си пари?! Е, добре, де, как тези хора, с такива минимални пенсии, имат такава сума. Ние нямаме 200 лева вкъщи, а излъганата от ало-измамници баба мята и дава 5000! Е, откъде?! Нали не им стигат пенсиите, нали са недоволни от този живот, как имат тези пари?! Да ми кажат как става, за да имам и аз такива – да могат да ме измаят и мен!!!

Войнишки паметници в Градец има два. Единият, очевидно по-стар, е чешма, над чиито два бликащи чучура стои стар надпис: „В памет на падналите за Родината жители на с. Градец 1912–13–15–1918 г.“ Другият, на центъра, е далеч по-внушителен и на постамента му от черни мраморни плочи личат, изписани с бели букви, свидните имена на десетки българи, загинали в една или друга вакханалия. Хронологията започва с 1850 г.: „Въстанието в Северозападна България – убити 217 души в Пашапетковата размирица.“ Нашите историци според мен са в дълг към познанията ни относно този свободолюбив опит за освобождение от турския петвековен гнет. Защото въстанието, 26 години преди онова важно, Априлско, довело до освободителната Руско-турска война, е по-мощно, по-добре организирано, запазило своята конспиративност, и без предателство – като само от Градец убитите са 217 борци за свобода!!! 92-ма са падналите в битки от 1885 до 1945 г. Може би и по отношение на почитта към тези, пър-

вите, всички ние сме в дълг. Защото имената на 217-те революционери липсват върху постамента, другите ги има, не че не заслужават...

И ставайки дума за убити по фронтовете и за свободата на България, ще спомена и за „Хоро на мъртвите“, един необичаен ритуал, съхраняван от векове в региона. Провежда се край Алботинския манастир, организиран от т.нар. влашки села Раброво, Делейна, Косово, Ракитница, Брегово, Каленик, Балей, Долни Бошняк, Тополовец... Идват хората в местността Хайдук чешма, на втория ден на Великден, за да отдадат почит на наскоро починалите им роднини.

За всеки отделен покойник се свири хоро от някой от трите фолклорни състава – пояснява Виолета Томова. – А близките му раздават дарове – предимно хавлиени кърпи и сладкиши – на онези, които го познават. Докато има желаещи, трите музики изпълняват техните желания. Това е хорото на умрелия. – Кой се хваща на това хоро? – Който иска. Ритуалът е влашко хоро – за свой покойник.

Разбира се, свещичка, според християнската практика и обредност, може да се запали в малкия параклис „Възкресение Христово“, намиращ се в средата на поляната. В някаква степен всичко това е и своеобразен панаир, на който има скара за похапване, сергии, лакомства, дрехи за продан.

А тези т.нар. влашки села сами си осигуряват и се пазарят за музиката – вметва Бояна Станкова, библиотекар в читалището. – Пристигат с пераишки, боядисани яйца, правят хоро, раздават козунак, носни кърпи, хавлии, яйца, а понякога поставят най-отпред сним-

ка на мъртвия. Има водач, който я носи. На музикантите пък плащат, пари им дават. И с това хоро почитат мъртвите – там, в долината край скалния манастир...

Духова музика свири по желание на нечие семейство, загубило свой близък. Кое то раздава на хваналите се и играещи хорото – дарове. Храна и вещи в обред за успокояване на душата на покойника, пътуваща натам, към отвъдния живот. Практики и ритуали в днешна странна смеска от езичество и християнство. Защо пък не?! Важното е, че се опазва – в село Градец, Видинска област, все още необречено на изчезване...

КОСОВО, В КОЕТО СЪХРАНЯВАТ ОБИЧАЯ „ВЪРТЕЛЕЖКАТА“

Въртележката. Това е един обичай, отколе поддържан във видинското село Косово. Какво представлява ли? Забиват в земята здрав колец, кол, на който поставят отгоре колело от волска или конска каруца. Върху него пък слагат ритли, връзват се и въжета, за да е здрава тази своеобразна люлка. Младите моми се качват върху примитивната измишляотина, а момчетата я завъртат с прътове, вмъкнати в спичите. Люлеели са ги в приятна глъчка, атмосфера, гледка и общуване помежду им. Традицията не е забравена, възпроизвежда се понякога на Фолклорния фестивал „Творци и пазители на придобитото от нашите прадеди“.

Прадедите са имали много деца, по 4–5–6 в семейство, а Косово е било с около 1500 жители. Днес са към 400, предимно възрастни. Било е и център на община, обединяваща български села, някои от които днес се намират на територията на съседна Сърбия – според клаузите на Ньойския договор от 1919 г. Тогава България, като победена в Първата световна война, губи и тази част от земите си, наричана сега Западни покрайнини. Такава съдба има близкото Коилово, останало там. Косово е в една от

най-северозападните точки на страната ни, на 1 км разстояние от границата със Сърбия. Полупланинско е, с надморска височина между 100–150 метра, и там, казват местните, няма опасност от наводнения. Това са предпланини на Балкана, наричани тук Предбалкание. На 9 км разстояние е село Делейна, което е по-малко, Ракитница е на 3 км, а до общинския център Брегово са 7 км.

Река Косовска кръжи из землището и поддържа животворността. В местността Голямата локва някога преминала страшно много вода, стекла се надолу, из селото, и изплашила хората с яростта и обема си. Била като езеро и те започнали да хвърлят там дрехи, камъни, вълна, одеяла, та белким я умилостивят, понижат нивото и заплахата от навод-

нение. И тя, водата, май наистина се изплашила и отстъпила, защото си намерила друга посока на злочинстване, и изчезнала, превърнала се в поток. Гласи го легендата, но помнещите бедствията знаят, че при снеготопене все още е заплаха. Това изисква регулярно почистване на коритото ѝ, което обаче не се случва толкова често. Колкото до питейната вода:

Към 80% от аварияите на водопроводната мрежа в общината са при нас – убеден е кметът Йовко Георгиев. – Страхотни дупки, а те не ги закриват, не зариват, дори и хората не могат да се приберат по домовете от дупки и кал. Говоря за ВиК-Видин. По асфалтираните пътища като има авария – идват, но из селото нищо не се прави. Имаме по 5–6 аварии на ден понякога, във всички други села са общо 7–8, при нас са 80 за половин година! Имаме уверения, че ще ги подменят. Дано! Хубавото е, че нямаме воден режим. Преминаваме в такъв, ако стане авария. До гр. Кула изпращахме вода някога, сега имаме и 5–6 кладенеца. Но лошото е, че и уличното осветление е зле, в окаяно състояние, с най-малко лампи сме в общината, около 30 са светещи. А тук е тъмница, кал, сокаци, минава се през дерета...

Така е вървял обаче и легендарният Хайдут Велко. В тъмата, през долчинки, баири и де-

рета. Действал е с чети и отряди, воювал е с турците от двете страни на границата, а край българската го помни най-вече местността Манастирището. Тя е в землището на Косово, в посока на село Делейна и Хайдук чешма, разпалваща от 200 години насам умовете и страстите на иманярите – заради мълвата, че там са заровени съкровища.

На един от баирите преди много години се заселили няколко фамилии, заживели там и така създали селото. Местността се казва Салище, сиреч – Селище, а край нея са старите гробища. Разраснало се постепенно, дошли и още, и още хора от региона, някои от север, от Румъния, затова доста от жителите и до днес, по традиция, знаят влашки. В турски регистри от средата на XV в. е споменавано като Косово, а хипотезата за произхода на името му е една-единствена. Че и тогава, и през вековете, та досега – ко-совеце също са се заселили и са пеели по върхарите на дърветата...

На тях им е лесно, летят, не са им необходими пътища, които тук са в страшно окаяно състояние и мъчат жителите, които ги определят като „ужасии, за които няма думи“. Централният път в Косово, страничните улички – все дупки. Надеждите са в обещанията на поредната местна власт, тази в Брегово. Уви! Тя е и инициатор да се дава безплатна храна на възрастните хора.

Това е чудесно, ако не се прави деление на „наши“ и „ваши“, според бюлетината за гласуване. Комунистите ядат безплатно шест месеца, европейски пари са, уж – социални – пояснява ми картинката учителка от селото. – А някои от тях взимат по 600 лева пенсия, моята е 150, ние гледаме неправдите, а те се карат с нас...

Читалище „Просвета 1927 г.“ е действащо, поддържа живеца си с

певческа група, местната гордост, носител на медали от самодейността. Музей е създаден в една от заливите, експонирала битови предмети, носии, тигани, съдинки, трикраки столчета, фотоархиви, книги на тукашни творци, грамоти, награди, стан, чекръг, дърводелски инструменти, кратунки, дисаги...

„Напред, науката е слънце“ – гласи надпис при входната врата на основното училище „Св. св. Кирил и Методий“. Ликовете на братята просветители също са там и чакат последователите си. Те обаче от 2010 г. учат в Брегово, а сградата на школото трудно може да предвиди съдбата си. Закрито е, няма живот в него, постепенно окапва и трудно може да устои на грабежите, макар да е собственост на общината – с никого неспиращата формулировка

„общинска частна собственост“. На практика, това е съвременната формула за властваща безстопанственост и безразличие. На фасадата е поставена паметна плоча на Филип Станков Бушев, дългогодишен директор, заслужил учител...

Дълги години и застава е съществувала в Косово, нормално е, границата е на 1 км. Но сградата се руши, паднали са таваните и покривът ѝ. На един от някогашните ѝ обитатели, граничарят Георги Филипов, е издигнат в селото паметник. Монументален, с вграден, освен на героя, и образ на неговото вярно куче. Загинал е на 21 години, става ясно от написаното. В гробището на селото има и паметник на руски воин, намерил гибелта

си тук. Войнишки – няма. Подадена е молба да бъде поставена на подходящо място паметна плоча на двама местни жители, загинали във войните. Кога ще стане, Господ знае?! Църквата ли? Казва се „Св. Възнесение Господне“ и е строена от жителите към 30-те години на XX в., твърдят тук. Празникът ѝ, който е и на селото, е на Спасовден. Земята под нея не е устойчива, затова има пукнатини по снагата ѝ. Правен е, разбира се, ремонт, издигната е ограда от едната ѝ страна, сътворен е и нов олтар. Идеята е с кандидатстване по европейски проекти да бъде укрепена. Тя е и последният пристан на обитателите на опустяващите домове.

Косата ми се наежва какво да сложа на масата, като нямам пари – изрича една от възрастните жени в магазина. – Живеем тук на вересия. До преди 3 дни имах да връщам заем от 405 лева в този тейфтер, добре, че дойде един мой близък и ги плати.

„На вересия е всичко, лоша работа“, потвърди магазинерката и записа с молива новия дълг на поредния местен клиент...

Това е видинското село Косово, пазещо обичай „Въртележка“, спомен за Хайдут Велко, и над чийто ефир все още пеят потомци на настанилите се преди векове косове. Чуруликът ли чуруликът безгрижно...

САЛАШ – СЕЛОТО НА ХАДЖИ МАРА КРАЙ КАДЪ БОАЗ

Турски кадия, голям кръвопиец, пътувал с коне, като пренасяли пълни дисаги с пари, събрани от данък от местното население. Кадията бил придружаван от охрана – 2 заптиета. За да преминат в Сръбско, пътят им минавал през Чумина река. Ненадейно пътуващите турци били нападнати от хайдутци, които застреляли двете заптиета и взели дисагите с парите. Конете им се уплашили и се разбягали, останал на мястото си само кадията. За да се спаси, подгонил и той своя кон из стръмнината, но добичето се подхлъзнало и паднало със своя ездач в пълноводната река. Някак си, като по чудо, с големи усилия турчинът се добрал до отсрещния бряг. И оцелял, макар че лесно е можел да бъде убит, казва мълвата. Защото целта на хайдутите била да го унижат и осмоят, след което бързо да раздадат парите на бедното население от двете страни на прохода. Оттогава мястото, където кадията успял да премине през брода на реката, се нарича Кадиин боаз, Кадъ боаз. Друго-

то предание гласи, че „кадъ“ е лично име на турски военачалник, който охранявал прохода, като името е сходно с думата „кадия, съдия“. Втората дума „боаз“ е обозначена в речника като „проход“.

Това е редактиран откъс от книгата „Салаш и салашчани в миналото“, написана от Любка Живкова и Емил Миланов. Родолубиво четиво, отнасящо се до едноименното село в община Белоградчик, Видинска област. Салаш. Според местно предание името му се дължи на градените при заселването му салаши, сиреч – дървени бараки, временните постройки, в които са живеели хората. Било е най-напред в така наречената Стара махала, после в Селище, и – дълги години в Чумин дол. Оттам

жители избягали, защото ги морила чума, а и турците често върлували из землището. Затова потърсили по-скрито, по-отдалечено и по-надеждно място за живот. Открили го на 552 метра надморска височина, в пределите на Западна Стара планина, под старинното Латинско кале, току до границата със Сърбия, която е на 4 км. Днес Белоградчик е на 20 км, на 10 км в неговата посока е село Вещица. На 3 км южно, през баирите, е Крачимир, което има 12 жители, на 7 км североизточно е Граничак, а на изток е Праужда. Дъбравка е на 16 км. Недалеч е Стакевци, чиято численост горе-долу е като на Салаш – около 135 души. А областният град Видин отстои на 60 км.

Върхът, наблюдаващ четирите махали, е Царевица, наричан и Царевец (801 м). Имената им ли? Пешини – намираща се на изток, до шосето за Белоградчик. Странье – най-отдалечената, на 6 км източно от централната Салаш, на която е кръстено селото, и Куцаровци, която е на 5 км северно

от мегдана и в която живеят десетина души. Казват, че в миналото е имало още две махали – Боцини и Гърбини. „Баща ми твърдеше някога, че в Странье е имало 45 девойки, а общо в махалата са били 150 души! Представиш ли си колко много хора сме били?! Сега са останали двама-трима...“, усмихва ми се с нотка тъга възрастният мъж пред

мен. И посочва с ръка върхарите. На запад е връх Китка (814 м), след него са Ждребче (1373 м), Миджур (2168 м), Ком (2016 м), и Ведерник (1124 м), от чиито недра тръгва в руслото си река Мусич. Казват, че при снеготопене напролет толкова бързо покачвала нивото си и ставала бурна и пълноводна, че отнасяла постройки и животни по пътя си. Споменът е за 1953 г., но оттогава насам е все по-кратка и почти лишена от вода. През лятото пък я няма никаква. Още една река прекосява землището на Салаш, но тя е по-разбрана и не създава проблеми на днешните жители. Наричат я и Салашка, и Арчарица, а тя все бърза ли, бърза да се влее в посестримата Арчар. Но и тя пресъхва и прави района все по-безводен. Идвали са преди години специалисти, които са преценили, че пластовете са наклонени към Сърбия и затова реката е жадна за вода. Самото водозахващане и хранване с живителната течност е от 50-те години на XX в., когато бригадири

са изграждали водопроводната мрежа. Селото е гранично, тогава това е било част от фукнята. Етернитовите тръби отдавна са прогнили, изпочупени, създаващи безброй беди по трасето, макар официално воден режим да няма тук...

Под връх Ждребчето има останки от кале, както и при Куцаровци, и при Ханище, а покрай тях римляните са градили пътища, по които са вървели. Тези руини подсказват, че поселение е съществувало тук и преди 2000 години, примерно. „Латинският път го има все още – подхвърля гордо един от жителите. – Анище-ханище – там са спирали за почивка, като хан е било по турско. При разкопките му откриха римска баня, има и табелка, влизаше се вътре.“ Впрочем с. Ханище е на 9 км източно от Салаш.

„Когато сме били под турско, е бродила тук Хаджи Мара. Играла е двойно – и с турците, и с българите. Зная, че тя е поставила, т.е. определила границата със Сърбия. На бял кон се е носила. Прилѳгала е с нещо турците и е построила черквата с техни пари...“, препредава чут от предците спомен за Хаджи Мара кметицата Румяна Алексиева. А колкото до църквата „Св. Успение Богородично“, тя наистина е от потисническото време. Градена е през 1843 г. от пър-

вия ѝ свещеник поп Живко Георгиев Джокин. Не е вкопавана в земята, вместила е в недрата си и балкон – женското отделение. Черковен хор е пееł открай време тук – дългогодишна местна гордост. Във вътрешността на храма няма стенописи, но покривът, макар че е ремонтиран през 2014 г., все си тече. Иконите от иконостаса са откраднати, а на тяхно място са поставени хартиени. Красивият полилей е подменен, а 4 стари икони са иззети от Синода. В стария църковен регистър са отбелязвани венчавки, кръщенета, поводите за радост или печал. Фактология, подсказваща и за големия брой жители през годините. Един от местните пояснява: „През 30-те години на XX в. село Салаш е наброявало около 1800, а Белоградчик,

който е град – 1200!“ При градежа над входната врата е поставен камък, на чийто надпис трудно се разчитат имената на ктиторите – Живко, Никола и Лазар, Неша, Станко и Живе. На друга плоча е изписано: „През 1933 г. е направена камбанарията и основен ремонт на църквата, месец август 1933 г.“ Естествено, на 15 август е празникът ѝ, както и на Салаш. Събор на площада, курбан, водосвет, хора, песни, новите дрехи, традициите на миналото...

Осем оброка съществували в околностите на селото – „Св. Пророк Йеремиа“, „Събор на Архангел Гаврил“, „Св. Пророк Илия“, „Св. Петър и Павел“, „Петковден“, „Св. Панталеймон“, „Св. Пророк Илия“. Край един от тях, „Св. Петдесетница“, в махала Куцаровци, също се прави събор. И там всяка година на Петдесетница хората прииждат на общ обяд. Свещеникът отслужва водосвет, поръсва кръста и присъстващите, освещава курбана, от който се раздава на всички за здраве. След веселието и раздумки-

те – всеки занасял от гозбата у дома си, независимо към коя от околните глами е бил той. Турската глама. Коритската глама. Мала глама. Глама... Какво означава ли? Каменисти варовикови хълмове, обраснал камъняк, сякаш в съзвучие с най-старите къщи на Салаш. А те са на около 150 години – т.нар. плетарки. Плет, измазан с кал, с греди, с дъски, правени на ръка, с прикрепени към тях обор и хамбар, едно неразривно полезно цяло. Повечето са порутени, а през някои от покривите на воля са прорасли и надничат какви ли не дървета...

Впрочем в една тетрадка, озаглавена „История на село Салаш, околния Белоградчишка и фамилия Миленкови“ – доста прилежно, с красив почерк, Еленко Димитров Цеков-Миленков е пояснил що е то „глама“.

От много стари времена, още преди идването на турците в нашия район около село Салаш, живеещите там българи са използвали думата „гламавия“, което е означавало „празноглавия“. Височините около нашето село са били голи почти, без трева и само от камъни. По такъв начин от думата „гламавия“ височините определено са получили името глама...

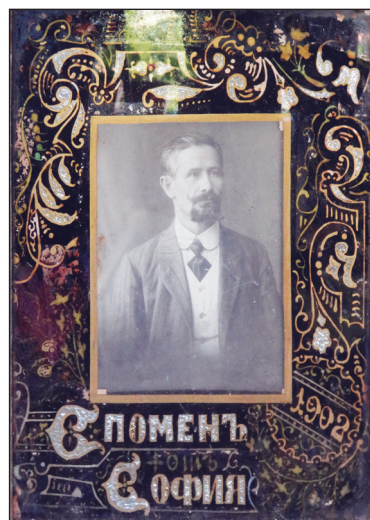
В центъра на Салаш се откроява красива стара сграда. И тя е плетарка, но с богата история. Построил я е Ангел Илиев Нешев през 1908 г., изваяли са майсторите ѝ красиви сводове. През 1912 г. я

закупува фамилия Еленкови, от която е Жика Еленков, един от народните представители през 1879 г., гласували Търновската конституция. „Деда ми е бил депутат“, връща лентата на спомените неговият 80-годишен внук, Борис Йорданов Жиков. Показва ми и снимката му, правена през 1911 г. и съхранявана внимателно от фамилията повече от 100 години. По онова време трудолюбието е било национална, не само родова или регионална черта. Жито, овес, изби с вино, царевица, хиляди декари обработвана от голямата челяд плодородна земя, 7 кръчми в селото, едната – в тази къща, продукция, изнасяна в региона... Село, славещо се и с духовна музика, и със 120 жени хористки в читалището! Войнишкият паметник на броени метри от старата къща е съхранил имената на 48 мъже, паднали по фронтовете на Първата световна война.

Разбира се, и читалище „Развитие“ си е повод за гордост. Основано е през 1896 г. от Жеко Бъчваров, който е роден в близкото Стакевци, но се премества и твори в Салаш. Сградата е построена през 1930 г., с два етажа, със сцена и салон, с богата библиотека, притежаваща към 7000 тома литература. На балкона ѝ днес се помещава кметството, но нека това да е тема на друг разговор. Певческата женска група пресъздава и пази някои местни автентични обичаи, един от които е „Мишин ден“.

Това е празник, чиято цел е да бъдат умилостивени мишките – за да не правят пакости, да не ядат зърното из хамбарите, да не късат и не просяждат дрехите – пояснява Даниела Иванова, работ-

ник в библиотеката и участничка в групата. – На този ден не се работи, готви се, прави се трапеза. На сцената – мажат се дупките по кошарите, по хамбарите, по къщата – дупките от мишки се запушват и се замазват с кал. Меси се погача и се слага парченце от нея във всяка дупка и след това се замазва с калта. Около половин час играем ритуала. Пеем песни автентични и после всички се хващаме на едно хоро. На сцената слагаме една трапеза, на която поставяме погачата. И почва най-възрастната жена да чупи от омесената погача и да слага по дупките. Това са снаха и свекърва. И след това другата замазва с калта. Накрая свекървата казва: „Хайде сега всички заповядайте на обяда, да ядем и да пием, да няма миши поражения.“ Мишин ден е на 17 октомври. Това е по черковния календар.

По светския календар както винаги учебната година започва на 15 септември. Но школото в Салаш е затворено през 1971 г. и звънец отдавна

не оглася началото, което е събирало и ученици от съседните села. Било е средищно, съществувал е пансион в пределите му, носило е името „Христо Ботев“. Сега е Дом за стари хора. Преди него е било изградено друго училище, на 2 км от мегдана, до моста в началото на селото – обслужвало е децата от махалите, а притихналата му сграда все още напомня за съществуването си. В един от ръкописите на селото стои спомен, че първото школо е било в близост до къщата на Хаджи Мара. Било е доста малко, затуй е пристроено друго, в пределите на изградената вече църква. И чак след това издигат за целта сграда в селото. Първият учител преди Освобождението (1878) е бил Димитър Живков Марин, син на легендарната тук жена. Тя пък е родена през 1814 г., радвала се е на изключителна почит в региона и е станала пример за родолюбие, благородство и човещина. Доживява Освобождението, а гробът ѝ е в двора на храма Господен.

Опустяването на училището в ново време започва с градежа на ТКЗС през 50-те години на XX в., на ДЗС и на строежа на телефонния завод в Белоградчик, в който част от жителите намират препитание и постепенно, заедно с децата си, напускат бащиното огнище. Притегателен за три дни е ежегодният панаир в предпоследна-

та седмица на месец юли. Провежда се на 4 км от селото, в местността Кадъбоазки проход, на самата граница със Сърбия, която по обяд бива тържествено отваряна, а хората от двете страни на браздата се срещат, хортуват, похапват, пазаруват, веселят се, спомнят си миналото. Там, при Кадъбоаз (днес Београдчишки проход), където на огромен камък е записано: „На това място по традиция се срещат българи и сърби, като добри приятели, съседи и славянски братя. Да пребъде във вековете добросъседството и взаимното уважение на двата народа.“ Знае се, че традицията е много стара и е свързана с празника „Св. Прокопий“, на 21, 22 и 23 юли.

Поселището е от незапомнени времена, но Салаш като село съществува от 1740 г., когато поради боевете при Ниш и Видин през 1737–1739 г. е докарало голямо преселение. При тия размирици са запустели някои цветущи по-рано села и са се образували нови поселища, какъвто случай е с Ханище (Брестовска река), което е отстояло на 9 км източно от Салаш. Тогави са дошли тук и се заселили родовете на Цакунуви от Папратна (Сърбия), Дамянуви от Рапушница (Сърбия), Веселинов-

ци от Равно Буче (Сърбия), Индийни от Копиловци, Първуловци от Превала, Горнолучки от Горна Лука, Репланци и Цвикини от Праужда, Джокинци, Кръчкини от Стакевци...

И една вметка за последователността на името. В стари видински архиви са открити документи, в които селото е записано като Вой Ладово. Турците започват да го споменават като Салаш при преминаването си оттук за битки в Западна Европа, имайки предвид дървените постройки, бараки, които срещнали по пътя си през Кадъбоаз.

Колкото до освобождението на Салаш от властта на другOVERския петвековен нашественик, то настъпва на 23 февруари 1878 г., пише Еленко Цекон в тетрадката си:

Нашето село беше освобождено с помощта на български опълченци, под ръководството на руски офице-

ри и румънски части, които завземат прохода и го охраняват, за да не могат да преминат през него отстъпващи от Сърбия турци. След Съединението на Южна със Северна България започва Сръбско-българската война. Една сръбска военна част се е насочила за превземането на гр. Белоградчик през Салаш. За тази цел в селото ни се сформира военно поделение от всички салашичани, годни да носят оръжия. В подкрепа на нас се присъединяват селяни от другите села, като най-ценна подкрепа са оказали от Белоградчик младежта, в това число и учениците...

Разгърнал съм дебел тефтер, ръкопис, излязъл изпод перото на Мирчо Петров, кмет на Салаш, 1939 г. В тази невидяла бял свят „Летописна книга“ този човек си е направил тру-

да да разкаже наследеното от деди и прадеди, за да го има, да го завещае на поколенията, да се знае родовата история, да се помни:

В миналото на Салаш се очертава фигурата на една жена – Хаджи Мара Джапунова, по мъж Живкова. Родена е през 1814 г. Тя е била единствено дете на много заможния селянин Нешо Джапунов (Живин) и е надарена от природата с мъжко сърце, енергична воля, смел характер, хитрост и физическо здраве – вместо липсващата ѝ красота. Омъжила се за другоселец, Живко Велков от с. Стакевци – лице просто и малко заекващ. Първоначално живяла при съпруга си в с. Стакевци, но за да не наследят имота нейните чичовци и роднини, тя се върнала при баща си. От него момент започва нейното издигане

сред обществото. Имала е трима синове: Нешо, Димитър и Влашо, и една дъщеря – Пена. Отиването с баща ѝ в Св. Гора, както и в Рилския манастир, ѝ е дало титлата „хаджийка“. Това ги подтиква да станат ктитори, като бащата заплащал на работници при строежа на храма в селото, а дъщерята е закупила камбана и подарила 74 дка ниви за църквата, съставляващи и днес църковния фонд в с. Салаш. Тя е притежавала отделно стая в Добридолския манастир, и в Лопушанския манастир. По нейния почин син ѝ Димитър ходил да се учи в килийното училище в с. Рабиша, а след завършване и завръщането му открила такова училище в с. Салаш, в което станал първият учител,

като за целта построили отделна сграда до своя дом... Нейната дума се чувала навред и често влиянието ѝ било толкова голямо, че са дирили от нея съвет за повечето обществени работи. Когато тя е пътувала, яздейки на кон, придружавали я след нея по 4–5 заптиета и срещнали я българи или турци ѝ отдавали поздрав. Х. Мара със синовете си били доставчици на турската войска. Тя починала в 1879 г. и била погребана до църквата само 3 метра източно от олтара... Салаш е малко балканско село, но в него е запазено съкровището на миналото и буден национален дух, то има изгледи за едно още по-добро бъдеще и не е далеч денят, когато ще стане спретнатата паланка. Преображение, 1939 г.

Бокиловци – където Бокил пасял своите овце

Бокиловци е село, намиращо се в полупланински район, в подножието на Стара планина. Ударението е на първата сричка според местното произношение, а е кръстено на някой си Бокил, който е пасял овцете си в това парче българска земя. Местните хора, които са вече не повече от стотина, твърдят, че е живял по турско, към 1800 г. Покрай него са се заселили и други, като няколко от първите семейства били от т.нар. банатски българи, преместили се от село Озирово. Според някои именно те са създали селото. Дошли са и българи, просто за да се скрият тук и за да са по-далеч от турците, които рядко стъпвали на това място, тъй като е било доста отдалечено от основния път. Вероятно овчарят е

пасял дребния си рогат добитък и около малкото поточе, смятано тук за единствената река. Наричат я Пескалица и идва откъм с. Песочница, при жп спирката, която е на 3 км разстояние. Там е и отбивката от основното шосе, водеща към мегдана. Оттам друга посока няма, затапено е селото, компактно, без махали и никога непроменило

местоположението си – все си е там, на около 400 метра надморска височина, край преобладаващите широкостни гори.

До общинския център Берковица са 10 км, а автобуси в двете посоки има сутрин и вечер. Там е и връзката с областния град Монтана, който е на 23 км. Близките селца са Комарево – на 10 км, и Песочница – на 6 км. Друмът е един – основен. Наоколо са черни селски пътища, които водят към разни ливади, ниви и местности. Докато е съществувала кооперацията, са почиствани с машини, сега – не. Повечето са обрасли, пущинакът настъпва и има места, до които вече не може да се стигне, пък и няма кой да ги обработва. Хората са предимно възрастни, над 70-годишни и пред-

почитат земеделска работа по дворчетата и градинките в тях, с малко кокошки, зайци, без овци и кози. Някога поминъкът е бил свързан и с ягодовите насаждения, царевича, пшеница, слънчоглед, овощна вишнева градина, зеленчуци. В тази дейност не всичко е загубено, казва ми някой, защото има вече и черешова градина, и насаждения на лавандула, и зеленеещи се обработвани от частник блокове, и друга непустееща земя... Дано е така! Със сигурност знаят какво е било и какво е сега околните връхчета и възвишения – Голема глава, Ненад, Непирче – в посока Замфирово, край който има руини от римско време. Намек за богата и неизследвана история...

Има и друго мнение. Върви по неравната улица някакъв чешит – по анцуг, с гуменки на нозете си посред студа, със закопчано синьо сако и авиаторска офицерска фуражка, килната под необичаен ъгъл на главата. Каквото намерил – облякъл, и

се движи леко приведен. Недоволен е.

Това е северопропаднала България. Нищо нема в тоя район, нищо не се произвежда. Имаше градини с ябълки, малини, ягоди, сега всичко е запустело и унищожено. Трънак! Обраснало, пуцинак! Асъл джунгла! Тук по пътищата се ходеше в съседните села, сега пеша не можеш да минеш нигде. Всичко е черно, трънве, пуцинак! Природата е занемарена. И хората измреха, и селото ще се затрие. Направо умирачка!...

От финансова гледна точка са проблемите, убеждава ме кметският наместник Саша Богданова.

Не стигат за нищо парите – имаме улици за оправяне, канализацията е невъзможна. Самите проекти обаче са такива, че не позволяват за малки села, тъй като

има изискване за определен брой жители. А и какъв е смисълът да се правят пътища, където човек не минава?! Водопроводната ни мрежа е за подмяна, тя е на повече от 50 години, все с аварии. За асфалтиране на улици пък въобще не може да се говори, има само две що-годе добре...

Режим на водата, слава Богу, няма.

През Бокиловци преминават канали, отвеждащи жителната течност към Монтана и Замфирово, така че остава и за тук...

Хората в трудоспособна възраст, разбира се, са безработни. И в близкия град Берковица не може да се намери препитание, бягството от региона е спасение с много неизвестни. Кое то пък отдавна е довело, преди около 45 години, и до закриване на училището. В сградата му са

се настанили кметството, здравната служба и библиотеката на сполетялото го същата съдба читалище.

Църквата „Св. Лука“ е градена през 1860 г. и е в сравнително добро състояние. През 2013 г. с отпуснати за ремонт пари ѝ е сменен подът и има оригинален стар иконостас, както и няколко уникални

автентични икони. Липсват стенописи, но по долната част на стените личат следи от нахлули течове и влага. Колкото да камбанарията, личи си, че е пристроена, нова, с една камбана...

Войнишки паметник няма – има безпрецедентно подобие, което е плод на родолюбива хрумка на едно младо момиче. Не бях попадал на такова чудо и не зная какво да си мисля, ако става дума за недостиг на пари. Направила си е труда

студентката да издири имената на загиналите в Балканската война, правейки дисертация. Описала ги е едно под друго, принтирала е листа А 4, сложила го е в найлонова папка джоб, за да не се мокри от дъждовете, влагата и снега. Комбинирала е деветте имена със стихотворение и картина на Николай Райнов! И въпросният ко-

лаж паметник е закрепен с габърчета на дърво в един двор. А отдолу пише: „От признателните потомци!“...

КЪДЕТО ЗАМРЪКНЕШ, НЕ ТРЯБВА ДА ОСЪМНЕШ – Е КАЗАЛ ЛЕВСКИ В СЕЛО ЛИК

Преди много години в землището на едно селце растели много липи. От корите им след обработка жителите правили лико, което ползвали за връзване в домашната работа, по къра, въобще – където било нужно. В региона купували от многотията, произвеждана тук, и затова постепенно започнали да наричат селото Лико, после – Лик. Според другата хипотеза името произлиза от лик, лице, лично място, пазарно място, пазар за въжета и добитък. Коя от двете е по-вярна – никой не знае. Дали първите заселници – дядо

Пело и дядо Лешо – са имали съзнанието, че мястото е било значимо – също е в сферата на вероятностите и абсурдите. Но в старо предание те са първообразите. Дошли са от Селски дол, качили се на един връх, за да са далеч от турците, и създали селището. Там обаче нямало вода и след известно време се наложило да се спуснат долу край реката, в Липака, където построили къщите си. Оттам пък, от падината, се вижда този важен за историята връх, наричан днес по обясними причини Селището. Всъщност това е и местност, където са гробищата на Лик, и в която витаят легендите, преданията, старите спомени, разравяни понякога от потомците...

300 са жителите на село Лик, което се намира в административните предели на община Мездра, Врачанска област. Закрият го отгоре върхарите Ветрен, под който са лозята, Чичера, Салтирето – сравнително ниски баири на Балкана, издигащи чела между 300 и 500 метра надморска височина. Всъщност лозови масиви има и в местността Селището, обработвани от някогашните жители. Ненадейно обаче ги връхлетяла страшна чума, а и било доста ветровито там, та се